

УДК 82.091(092):378.4(477.83-25)

АНДРІЙ СОДОМОРА – ЕСЕЇСТ (до 75-річчя від дня народження)

роман Домбровський

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, м. Львів, 79000*

Стаття містить роздуми про есеїстичні романи “Наодинці зі словом”, “Під чужою тінню”, “Студії одного вірша” Андрія Содомори. Відзначено деякі перекладацькі принципи автора.

Ключові слова: есея, оригінал, переклад, перекладознавство.

В останні роки А. Содомора все вагомніше заявляє про себе як есеїст. Яскраво есеїстичне спрямування отримали передмови до деяких перекладів автора. Крім того, у Львівському видавництві “Літопис” вийшли друком три книги есеїв: “Наодинці зі словом” (1999), “Під чужою тінню” (2000), “Студії одного вірша” (2006).

На початку було Слово – такий епіграф можна було б дати до книги “Наодинці зі словом” [3]. Бо незважаючи на те, що в книзі ніби-то і йдеться про цілком конкретні поняття, це – роздуми про слово – розповідне, поетичне, пісенне. Вся книга звучить як гімн Слову. Недарма у Біблії Слово ототожнюється з Богом. Автор застерігає проти очевидного процесу знебарвлення слова, затирання в ньому слухового й зорового образу, зменшення відсотка емоційного й естетичного компоненту на користь чисто інформаційного. Щиро уболіває А. Содомора за долею книги, яку не можуть замінити т. зв. віртуальна реальність, екранові шоу, електронно-комп’ютерні принади. У зв’язку з цим гарно вплетений у роздуми автора епізод з відомого фантастичного роману Рея Бредбері з алегоричною назвою “451° за Фаренгейтом”, тому що це саме температура, при якій горять книги. Пожежник Монтег, професією якого було спалювати книги, одного разу скуштував такий забороненого плоду, заховав одну з книг, а зазирнувши в неї, став не палієм, а рятівником книг.

Твір А. Содомори – асоціативно-рефлексивний. Кожна річ, яку обговорює автор, втілюється у слові, викликає асоціації, що ведуть до образів, мотивів, а то й ремінісценцій літературних і народнопісенних творів, які трансформуються у його свідомості, стають немовби його власним надбанням. І тому, мабуть, не безпідставно сказав Сенека: “Все, що гарно сказане... також моє” (XVI, 7) [2, с. 78].

Слова у А. Содомори викликають не тільки слухові асоціації. Вони мають також вагу, запах, смак, барву. Тому не такими вже й наївними видаються погляди тих античних мовознавців, які розглядали суть слів у залежності від їх природного походження.

Говорячи, здавалось би, про найпростіші речі, А. Содомора занурюється у найпотаємніші глибини поетичної свідомості, наводить широкі паралелі з різних літератур, конкретика

і метафорика яких, тісно переплівшись, витворює дивні образи. Взяти, приміром, слово тінь. Тінь може бути конкретно від розлогого бука, під якою відпочиває пастух Тітир у Вергілія, але й нерозгадана остаточно зрубана тінь помаранчевого дерева у Гарсія Лорки, є тінь усмішки, смутку, радості, споминів, є безплотні тіні у царстві Аїда. Або образи диму. Він може бути цілком конкретно річчю, на якому вудять м'ясо, але й наповнюватися поетичним змістом, як солодкий дим вітчизни у Гомера, пізніше неодноразово повторений у літературах світу, лагідний, мов дівочі літа у П. Тичини, важкий, свинцево-сірого кольору в урбаністичному пейзажі М. Руденка. А ми додамо ще метафорично ускладнений дим молитви, що куриться в церквах з ладану у Б.-І. Антонича.

Таки образів у А. Содомори шістдесят чотири, які тематично чи асоціативно поділено на двадцять одну тріаду. Одноосібно стоїть есея "Гекзаметр", що був найпопулярнішим розміром античної поезії.

Автор у своїй книзі веде невимушену розмову, у формі бесіди на кшталт античних мудреців ділиться з нами досвідом своїх сорокарічних студій над Словом. І велике щастя мати співбесідником людину, яка побачила те, що стоїть за Словом.

Вже у передмові до роману-есе "Під чужою тінню" [4] А. Содомора націлює читача на адекватне сприймання твору: "У цій книзі, – зазначає він, – "колекція" часу, його фрагменти, крихти – те, що зберегла пам'ять". А раз це – "колекція", то не обов'язково читати твір від початку до кінця, можна і з середини, можна відкласти на деякий час і знову потім повернутися і зосередити свою увагу на чомусь одному, щоб краще його зрозуміти і усвідомити. Подібно як радив читати деякі твори автор "Моральних листів до Луцілія". Взагалі вплив Сенеки у творі "Під чужою тінню" помітний, чого не заперечує сам автор. Сенеці він завдячує епіграфом "Propera ad me, sed ad te prius" ("Поспішай до мене, але до себе – насамперед"). У Сенеки він натрапив на фразу "Під чужою тінню", яка і стала заголовком його твору. Бути завжди під чужою тінню – так скромно оцінює А. Содомора себе як перекладача.

Час – це не тільки лінійна послідовність і необоротність подій. Час існує також суб'єктивно як потік свідомості, з якого пам'ять вихоплює окремі фрагменти, фокусує їх немов лінза потік світла, зв'язує з конкретними подіями, фактами, людьми, творить випадкові і не випадкові асоціації. Причому сплітає їх, порушуючи природну хронологію. Про це, на нашу думку, твір А. Содомори, в такому ключі його можна сприймати. Цілком адекватно визначила його жанр як «роман-мозаїка» Роксолана Зорівчак [1, с. 210].

У творі – люди, які існують у часі і з якими доля звела А. Содомору. Це – любитель Баха і Горація спортсмен Сашко, професор-германіст Богдан Задорожний, знавець класичних мов Юрко Мушак, завідувач кафедри класичної філології Михайло Білик, однокурсник Юрко Батюк, завідувач відділу Давніх актів історичного архіву Петро Пирожак, працівник відділу рукописів Наукової бібліотеки імені В. Стефаніка Євген Гуменюк, лаборантка кафедри української мови Валентина Черняк, перекладач Микола Лукаш і багато інших. Але це не їх портрети і характери, і аж ніяк не спогади про них, а окремі враження від спілкування з ними то у вигляді імпресіоністських замальовок, то асоціативних медитацій.

У творі цікаві роздуми про переклади і перекладознавство, про роботу перекладача і редактора, які автор подає у белетристичному ключі. Взяти, наприклад, «Про природу речей» Лукреція. Перекладав поему А. Содомора важко, як він сам зізнається.

Подібно тому як Лукрецій бився в пошуках відповідних слів для передачі латинською мовою грецьких філософських понять, які б притому не порушували метру поеми, так і український перекладач поеми болісно шукав для них українських еквівалентів. І він з вдячністю згадує внесок М. Зерова в освоєння Лукреція, який підготував термінологічну канву – цілий синонімічний ряд для передачі поняття “атом”: тільця речей родовичі, насіння речей, первні. У зв’язку з цим цікаве спостереження А. Содомори – що вже Б.-І. Антонич в одній з космогонічних поезій вжив слово «прапервні» як відлуння Лукреція. І ще одну цікаву знахідку відмічає А. Содомора у М. Зерова – передачу виразу *postes vigilare* як “перезорювати ночі”, який відзначається такою оригінальністю і свіжістю, а у зв’язку зі своїм семантичним наповненням викликає такі широкі асоціації, що за висловом самого А. Содомори: “Скільки б не було варіантів – вирізнятиметься переклад М. Зерова, саме новотвором, оздобою цих рядків: “перезорювати ночі”.

Цікавий штрих А. Содомори про знаменитий 118 вірш першої книги Вергілієвої “Енеїди”, що став крилатим:

Apparent rari nantes in gurgite vasto

- -| -|-||-|-|-||-|-

У перекладі М. Білика, відредагованому Б. Теном, він виглядає так:

Зрідка спливали в безмежнім просторі крутої безодні.

-||-||-||-||-||-||-||-||-||

І далі наступний вірш, тому що в перекладі зроблено анжамбеман і таким чином перший вірш не завершує думки:

Зброя мужів, і бєрвена, й багатства троянські на хвилях.

Така інтерпретація явно не задовольняла А. Содомору. Порівнюючи оригінал і переклад, він звернув увагу, що ідеальне метричне втілення широчині моря за допомогою спондеїв та п’ятого дактиля, який вміщається в одному оноματοпоетичному слові *gurgite* (-ÈÈ) і надає динамізм образу, передано суцільними дактилями, які не справляють вже такого враження. Крім того загублено образ плавців, що теж не сприяє яскравості змальованої Вергілієм картини. Запропонований А. Содоморою варіант перекладу 118 вірша:

Де-не-де зринають плавці на безкраї моря

-||-||-||-||-||-||-||-||-||

під кожним оглядом задовільніший.

Доля перекладу Вергілієвої “Енеїди” М. Білика була непроста. Перекладач працював над ним впродовж усього життя і ще 1931 р. в Стрию опублікував перші шість книг (усього є дванадцять), а повністю завершив у 60-их роках. Але незважаючи на блискучі знання латинської мови, які М. Білик виніс з Віденського університету, переклад не був задовільний, і в такому вигляді його не можна було друкувати. І тоді, не без старань Й. Кобова, Б. Тен взявся відредагувати переклад, після чого його було опубліковано. Зміни були досить суттєвими і торкалися не тільки мови і стилю, але й змісту. І це дало підстави А. Содоморі говорити вже не так про редакторство, як про співавторство. Взагалі, питання про те, що належить в перекладі М. Білику, а що Б. Тену, дуже важливе, і його не повинен обминати майбутній дослідник перекладу.

Книга А. Содомори об’ємна, дуже насичена, і не тільки фактичним матеріалом, але й сконденсованими думками. Це – книги для словолюбів, для кого Слово є з великої букви. І незамінною вона є для тих, хто ступає на перекладацьку стежину.

Твір А. Содомори “Студії одного вірша” [5] – про переклади. Але це не перекладознавче дослідження у класичному розумінні, не розгляд перекладацького методу того чи іншого перекладача. Це – тільки окремі думки, які тонко і глибоко схоплюють те, що характеризує почерк перекладача та визначає його суть. І робить це А. Содомора з глибоким знанням справи, умудрений досвідом сорокарічної виснажливої перекладацької праці, яка зробила його Метром перекладу і правомочним виносити присуд.

Привертають увагу роздуми А. Содомори над Горацієвою одою “До Левконої” (I, 11). Це – одна з найвідоміших Горацієвих од, яка отримала багато версій у європейських літературах, з епікурейським гаслом “*carpe diem*”, всі переклади якого тільки спрощено передають думку через полісемантичність дієслова *carpere* і яке, за словами А. Содомори, є “фактично неперекладним”. Автор книги порівнює переклади чи, радше сказати, версії Горацієвої оди: П. Гулака-Артемовського, Т. Франка, В. Щурата, М. Зерова та подає свої два варіанти перекладу. В інтерпретації П. Гулака-Артемовського – це сміховина, позначена могутнім бурлескним впливом української “Енеїди”. Але в той час, як поява “Енеїди” І. Котляревського була закономірним явищем, і твір включався в цілий ряд подібних переробок дуже популярних в західно-європейських літературах періоду класицизму і псевдокласицизму і сміх там був доречний і переслідував цілком конкретні цілі, переробка П. Гулака-Артемовського не виправдана під жодним кутом зору. Не задовольняє А. Содомору змодернізований, зукраїнізований і “веселий” переклад Т. Франка, ані надто вірний, але важкий і врешті-решт знову ж таки неадекватний переклад В. Щурата. На особливу увагу заслуговує переклад М. Зерова. Для ілюстрації наведемо першу строфу:

Негоже нам, о Левконоє, знати,
 Яку нам суджено в житті наземнім путь.
 Халдейських віщунів не будемо питати:
 Халдейських чисел нам ніколи не збагнуть.

Вона не може залишити байдужим читача музикою слів, легкістю і витонченістю вірша та звучними римами. Але це більше романтик і неокласик М. Зеров, ніж схильний до роздумів і стриманий у почуттях Горацій, який до того ж не знав рим. І тому тактовно, але наполегливо застерігає початківців від спокус українських “Левконої” А. Содомора, який і сам, здається, не може повністю розвіяти цих солодких чарів і якимось з жалем сказав, що так і ніхто в Україні не піднявся дослідити переклади М. Зерова творів античної літератури.

А тепер для порівняння ця строфа у зразковому перекладі А. Содомори. Перекладач дуже точно дотримується віршованого розміру оригіналу – великого Асклепіядового вірша:

- -| - - - | - - - | - - - | - - - |

у якому кожний рядок повторює задану метричну схему. Тому ми обмежимося тільки наголошуванням відповідних складів і розстановкою цезур:

Тї не звїдуї про тє,її дє нам межї її дїля накрєслилї
 Лєвконї: тогї - її й знїти не слїд, її тїк, що й халдєїв тї,
 Йї чїсла їхнї облїш. її Крїше стокрїт - її брїти, що судженї
 Чї бїгїто ще зїм її нєбо нам шлє, їїчї вжє остїннї цї.

Один відомий перекладознавець висловив думку, що переклад повинен справляти на читача таке саме враження, як оригінал на сучасника. Очевидно, це – абсолют,

недосяжна висота. Але цього слід прагнути. Цього принципу дотримується А. Содомора, використовуючи всі засоби і можливості, які пропонує рідна мова. І як приклад, переклавши всього Горація чверть століття тому, А. Содомора пропонує сьогодні нові варіанти перекладів деяких його поезій.

Значне місце у книзі присвячене явищам, які не відтворюються або майже не відтворюються в поетичній мові перекладу, серед них – юнктури, прийому, за допомогою якого створюється додатковий семантичний контекст, побудований на асоціативних зв'язках між різними значеннями слів. Це є технічний термін риторики, який вживали римські теоретики красномовства і який отримав найглибше обґрунтування у “Поетичному мистецтві” Горація (*iunctura verborum*). Спектр стилістичних ефектів юнктури дуже широкий, і тому автор звертає увагу на можливості її відтворення іншими засобами, тому що з уваги на об'єктивні властивості самого прийому, тісно прив'язаного до семантичних та узуальних особливостей оригінальної лексики утруднена, а то й унеможливлена справжня передача юнктури.

Цікаві міркування А. Содомори про віршовану казку І. Франка “Лис Микита”. Мандрівний сюжет про Лиса-Ренара отримав багато версій у літературах світу. Наприклад, “Reineke Fuchs” Й.-В. Гете. В українській переробці А. Содомора знаходить і відлуння вагантських пісень, і афористику Сенеки, і сміхові ремінісценції “Енеїди”, і приховані мовні запозичення з грецької і латинської мов. Тут же мова йде про роботу редактора, про те, наскільки може витравити національний колорит твору, а то й спотворити його зміст необережне втручання у текст, навіть коли ним був такий знавець слова як М. Рильський, який на догоду великодержавним шовіністичним, чи якимсь іншим амбіціям був змушений викидати з твору побутову народну лексику з виразним галицьким забарвленням, сочисті фразеологізми, оноματοпечні слова, етранжизми.

Незримо присутня у “Студиях...” проблема інтертекстуальності. Сонет М. Рильського “У теплі дні збирання винограду” зразу ж навіває епізод про зустріч Одисея з Навсікаєю у Гомеровій “Одісеї”, ліричний твір Й.-В. Гете “Нічна пісня мандрівника” – картину вечірньої тиші в одному зі збережених фрагментів Алкмана, ода Горація “До корабля” – т.зв. гімн людині у Софоклевій “Антигоні”. Цікаве зіставлення Лермонтовського “Паруса” з одою Горація “До Ліцінія” (II,10). Здавалось би твори, написані в різному тональному ключі – в графічній манері римська ода і у кольорах російська мініатюра, з проголошенням діаметрально протилежних життєвих позицій – раціональної гармонії з ідеєю “золотої середини” у Горація і бунтарського неспокою у М. Лермонтова, не можуть мати нічого спільного. Але А. Содомора знаходить у них дотичні точки, і не тільки образ вітрила та інші аксесуари морського пейзажу, що виступають на поверхневому рівні, але й те, що знаходиться за кадром – метафору житейського моря і в ньому мандрівний човен під вітрилом – людину, що шукає у його безмежжі свій шлях.

Лермонтовський “Парус” часто перекладали на мови світу. Тільки в українській літературі за підрахунками дослідників існує принаймні двадцять інтерпретацій знаменитої російської мініатюри. На деяких з них зупинився А. Содомора, вибираючи для аналізу твори, виконані у різному ключі. І приходиться до висновку, що ні одна з версій, в т.ч. і його власна, не може адекватно передати ідейно-образний аспект, не говорячи вже про стилістичний діапазон оригіналу. Тому автор висловлює тезу, що існує проблема неперекладності, з якою обов'язково зіштовхнеться інтерпретатор чужоземних творів.

Наскрізною проблемою “Студій...” є передача фонічної структури оригіналу рідною мовою. Звукова інструментовка в античному творі відігравала надзвичайно важливу роль для доповнення його ідейно-стилістичного змісту. І це цілком зрозуміло, коли взяти до уваги, що античні твори призначались в першу чергу для слухання. Показовим у цьому відношенні є “Пам’ятник” (III, 30) Горація. Бездоганий звукозапис оди, побудований на алітерації m, n, асонансах ogum, um, імітаційне tacita, звуконаслідувальне obstrepiť, напружене exegē та інші звукові ефекти, створюють надтекстовий зміст, що не може, або майже не може бути відтвореним при перекладі. Тому приходится шукати компенсаційних замін, які б відповідали фонетико-просодичній структурі рідної мови і не порушували еквіметричності розміру.

Книга “Студії одного вірша” А. Содомори охоплює понад триста сторінок. І вся вона є немовби енциклопедією перекладацького досвіду найвидатнішого і найавторитетнішого майстра перекладу з класичних мов.

У римського граматики III ст. н.е. Теренціана Мавра є слова, що книги мають свою долю відповідно до того, як їх сприймає читач. Вони продовжують жити завдяки фразі “Habent sua fata libelli”, що стала крилатою. Стосовно книг А. Содомори, то вони зразу ж стали помітним явищем у нашій літературі. Їх читають, обговорюють, аналізують. На них посилаються при написанні наукових праць, як на авторитетні дослідження. Їм судилося довге життя.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. *Зорівчак Р.* Внесок Андрія Содомори до історії українського художнього перекладу / Р. Зорівчак // *Іноземна Філологія*. – 2010. – Вип. 122. – С. 208–216.
2. *Сенека Л. А.* Моральні листи до Луцілія / Луцій Анней Сенека ; пер. з лат. Андрій Содомора. – К. : Основи, 1999. – 603 с.
3. *Содомора А.* Наодинці зі словом / А. Содомора. – Львів : Літопис, 1999. – 475 с.
4. *Содомора А.* Sub aliena umbra. Під чужою тінню: роман-есе / А. Содомора. – Львів : Літопис, 2000. – 335 с.
5. *Содомора А.* Студії одного вірша / А. Содомора. – Львів : Літопис, 2006. – 363 с.

Стаття надійшла до редколегії 25.02.2014

Прийнята до друку 04.03.2014

ANDRIY SODOMORA AS AN ESSAYIST (on the 75-th anniversary)

Roman Dombrowski

*The Ivan Franko National University of Lviv,
1, Universytetska St., Lviv, 79000*

The article contains thoughts about essay novels “In solitude with the word”, “Under another shadow”, “One poem studies” by Andriy Sodomora. Some translation principles of the author were mentioned.

Keywords: essay, original, translation, translation studies.

**АНДРИЙ СОДОМОРА – ЭССЕИСТ
(к 75-летию со дня рождения)**

Роман Домбровский

*Львовский национальный университет имени Ивана Франко,
ул. Университетская, 1, г. Львов, 79000*

Статья содержит размышления об эссеистических романах “Наедине со словом”, “Под чужой тенью”, “Студии одного стиха” Андрия Содоморы. Отмечено некоторые переводческие принципы автора.

Ключевые слова: эссе, оригинал, перевод, теория перевода.